

Mövzu 9.Bitki qruplaşmaları haqqında anlayış.

Geobotanikanın əsas vəzifəsi bitki qruplaşmalarını torpağın bitki örtüyünü əmələ gətirənlərlə birlikdə öyrənməkdir.Onun əsas obyektı fitosenozdur.Fito-bitki,senoz -qruplaşma deməkdir.Bitki qruplaşması xarici görünüşü etibarlı ilə nisbətən eyni cür ola bilər.Burada fitesenozun quruluşu,tərkibi,yaşama şəraiti və bitkilərin mühiti ilə qarşılıqlı əlaqəsi xarakterizə olunur.

Təbiətdə bitki qruplaşmalarının öyrənilməsi zamanı meşə,çəmən,bataqlıq,yeni mürəkkəb fitosenozlarla rastlaşırıq.Fitosenoz sadə və mürəkkəb ola bilər.Sadə fitosenoz bir növdən,mürəkkəb isə bir-neçə növün qarşılığından ibarətdir.

Flora və bitki örtüyü nə deməkdir?

Flora müəyyən ərazidə yayılan növlərin cəmidir.Məsələn, Qafqazın Azərbaycan florası dedikdə həmin ərazilərdə bitən növlərin sayı nəzərdə tutulur.Bitki örtüyü isə müəyyən sahənin bitki birliyinin cəmi və ya fitesenozları deməkdir.

Bitki növləri əsas etibarlı ilə təbiətdən bir-birindən ayrılıqda yox müəyyən qruplaşmalar şəkilində bitir,həmin qruplaşmalar eyni və müxtəlif növlərdən ibarət ola bilər.

Bitki qrupları-Bitkilərin qanunauyğun uyğunlaşması.Uzun müddətli təkamül nəticəsində müəyyən sahədə üstün növlərin kompleksi seçilir.Bu kompleks təsadüfidən və ya hər hansı bitki növlərinin qruplaşmasından asılıdır.Müşahidələr göstərir ki,ayrı-ayrı təsadüfilərdə daim təkrar olunan bitki vardır.Məs şimalda bitən növlərin uyğunlaşması,cənubda bitən növlərinuyğunlaşmasından fərqlənir.Səhrada bitən növlər meşə,çəmən və digər sahələrdə bitən növlərdən tamamilə seçilir.Böyük bitki qruplaşması olan “ meşə” özü də bir sıra daha xırda meşələrə ayrılır.Məs. iynəyarpaqlı,həmişəyaşıl,yarpağını tökən və s.meşələri qeyd etmək olar.Öz növbəsində iynəyarpaqlı meşələr də: küknar,şam,ağ şam,qara şam meşələrə ayrılır.Bütün bu qruplaşmalar müəyyən qədər sabitdir və qeyd etmək lazımdır ki,uyğun ekoloji şəraitdə təkrar olunur.Məs. qumlu torpaqlarda şam,gilli torpaqlarda küknar,zəif torpaqlarda palıd meşələri inkişaf edir.Bu təkrarlar göstərir ki,növlərin cəmi təsadüfi deyildir.Qeyd etmək lazımdır ki,bitki qruplaşmalarının mənası taksonomik mənası vermir.Məs. Sistematika cins və növ kimi təmsil olunur.Bu həm iri,həm də xırda həcmli bitki qruplaşmalarıdır.

Bitki birliyinin formalaşması.Yuxarıda qeyd olunan hər bir bitki qruplaşmasının müəyyən flora tərkibi və quruluşu vardır.Qruplaşmanın quruluşunu

aydınlaşdırmadan əvvəl onların formalaşmasının öyrənilməsi vacibdir. Bitkilərin yaşaması və qruplaşmaların formalaşması üçün hər çılpaq sahə müəyyən dərəcədə yararlı ola bilər. Bununla belə çılpaq sahələrin iki cür qrupunu ayırd etmək olar: I və II dərəcəli çılpaq sahələr.

Birincilərin ərazisində heç bir bitki olmayıb və buna görə də o yerlərdə heç bir bitki qalıqları və qurumuş bitkilərin hamısı yoxdur.

İkinci dərəcəli çılpaq sahədə vaxtilə bitki olmuşdur. Lakin onlar da hər hansı bir səbəbdən tələf olmuşlar. Belə sahələrin torpaqlarında bəzi canlı mikroorganizmlər və az da olsa humus vardır.

Birinci dərəcəli çılpaq sahələr müxtəlif vasitələrlə yarana bilər. Bunlar bitkiləri məhv edən uçurumların, axar suların, buzlaqların və küləyin fəaliyyəti nəticəsində əmələ gələ bilər. Geniş çılpaq sahələr dəniz dibinin suyun səviyyəsindən hündür qalxması nəticəsində əmələ gələ bilər.

Sahələrin çılpaqlaşdırılmasına insanların fəaliyyəti də səbəb ola bilər. Məs. çox vaxt boz qırın şumlanması, meşələrin qırılması nəticəsində ikinci dərəcəli çılpaq sahələr əmələ gəlir. Lakin bəzən insanın fəaliyyəti yararlı çılpaq sahələrin yaranmasına gətirsə də bəzən diqqətsizlik üzündən zərərli sahələrin yaranmasına imkan yarana bilər.

Dəyişmə və suksessiya – Çılpaq sahələrin ərazisində bitkilərin formalaşmasını bir neçə misallarla aydınlaşdırmaq. Bunu xüsusən dayaz çayların ətrafı, qumlu sahələrdə müşahidə etmək olar. Bu yerlər əvvəlcə hər hansı bitkilərdən məhrum imiş və yuyulmuş qum kimi təsvir olunur. Burada tədricən su, quş, külək və başqa vasitələrlə gətirilən toxumlardan cücərtilər əmələ gələrək müxtəlif bitkilər kök salır. Beləliklə bir neçə fərdlər müəyyən ərazidə kök salır və bu sahənin toxumlarla təchizi təmin olunur və bundan başqa çox bitkilərveqetativ yolla çoxalır.

Bir qədər keçdikdən sonra bu ilk bitkilərə iri ayıpəncəsi, yarpaqlı və digər uzun köklü bitkilər əlavə olunur. Sonralar belə bitkilərin arasına söyüdü bəzi olunarsa artıq söyüdlük də get-gedə dəyişilərək meşəyə çevirilir. Məs. SSRİ-nin Avropa hissəsində palıd hökmrən növü olub şimala getdikcə küknarla əvəz olunur. Palıd meşəsində qarağac, qovaq və bir neçə meşəaltı növlər, basın ağacı, murdarça, itburunu qarışır ot örtüyü əmələ gəlir. Bəzən inciçiçəyi üstünlük təşkil edir. Beləliklə çılpaq bir sahədə get-gedə bitki örtüyü möhkəmlənmiş palıd meşəsi əmələ gəlir. Çılpaq sahə bir neçə dəfə dəyişərək və ya suksessiya nəticəsində bir neçə mərhələ keçmişdir.

İqlim şəraitinin daimliyi nəticəsində bitki örtüyünün bir neçə səbəbi vardır:

1.Sahəyə gətirilən toxum və meyvələrin çox olması

2. Bitkilərin həyat fəaliyyəti nəticəsində yaşama şəraiti dəyişilir,yeni uyğun şəraitin yaranması ilə yeni növlər meydana çıxır.

3.Növlər arasında daim mübarizə gedir,möhkəm uyğunlaşan növlər zəif növləri sıxışdırır.

Suksessiyaya aid bir misalgöstərək:Tam şumlanmış qaratorpaqlardan ibarət olan bozqır.Bu II dərəcəli çılpaq sahədir,çünki qaratorpaq humusla zəngindir və bundan başqa burada toxumların,köklərin,kökümsov gövdələrin qalıqları vardır.Əgər bu sahə təmiz saxlanılmasa,müxtəlif bitkilərin cücərtiləri əmələ gələcəkdir.

Beləliklə şumlanmış sahədə tam bitki örtüyü əmələ gəlmişdir.Şumlanmış sahəyə bitkilərin keçməsi torpaqda olan bitki qalıqlarının hesabına gedir.İlkin mərhələdə bir və ikilillik bitkilər,otlaq əmələ gətirir.Sonralar çoxillik uzun kökümsovlu bitkilər hər tərəfə yayılır.Belə sahələrdə ən çox yayılan –sürünən ayırıqdır.

Bu mərhələ flora tərkibi və xarici görünüşü etibarlı ilə əvvəlki mərhələyə oxşamır və kökümsovlu mərhələ adlana bilər.Bir qədər vaxt keçdikdən sonra torpağın sıxlaşması nəticəsində kökümsovlu bitkilərin sayı get-gedə azalmağa başlayır.İkiləpəli şaquli köklü və çimli köklü taxıqlarla əvəz olunur.Torpağın fiziki quruluşu dəyişir,yəni torpağın yumşaqlığı azalır,kapillyarlıq çoxalır.

Dəyişmənin ilk mərhələsində bitki örtüyü özünün formalaşmasında bir neçə mərhələ keçir:

1) Ayrı-ayrı bitki qrupları dağınıq,nizamsız olaraq sahəyə yayıldıqları üçün bir-birinə heç təsir göstərmir.

2)Bitki örtüyü artıq sıxlaşmışdır,bir-birinə təsir göstərsə də onların münasibətini iki variantda gözdən keçirək:

a) Bitki örtüyü eyni tərkibli olub,yəni üstünlük təşkil edən bir növdən ibarətdir.Məs. ayrıq,tonqalotu,dincə qoyulmuş torpaqlarda turşəngvari,əvəlik,herik torpaqlarda,cəngəlliklərdə əmələ gəlir.

b) Bitki örtüyü müxtəlif tərkibli,yəni bir neçə tez artan müəyyən sahələri əhatə edən qruplarla yayılır.

3. Ot örtüyü nəinki sıxılmış hətta bir bitki digər bitkilərin arasında uyğunlaşmış və özünə məxsus yer tutmuşdur. Ot qruplaşmalarında növlər mozaika şəkilində yayılır. Ağac qruplaşmalarında növlərin artması, müxtəlif hündürlüyə qalxması yaxşı nəzərə çarpır.

Ədəbiyyat:

1. Matveev, Bobrinski " Zologiya kursu" 1939
2. Naumov Q.V " Biocoğrafiyanın qısa tarixi" 1963
3. Voronov A.İ " Biocoğrafiya" 1963.